

دارالشفای رضوی در گذر زمان (گزیده اسناد)

www.ketab.ir

تدوین

سالم حسین زاده سورشجانی، الهه محبوب فریمانی، زهرا فاطمی مقدم

سرشناسه	حسین زاده سورشجانی، سالم، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور	دارالشفای رضوی در گذر زمان (گزیده اسناد) // تدوین سالم حسین زاده سورشجانی، الهه محبوب فریمانی، زهرا فاطمی مقدم. [برای] معاونت دانشجویی و فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۱۳۲ ص.: مصور (رنگی).
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۰۴۹-۱
وضعیت فهرست نویسی	فهرست
یادداشت	به مناسبت برگزاری همایش ملی تاریخ پزشکی در تمدن اسلام و ایران.
یادداشت	با حمایت مالی دانشگاه آزاد اسلامی کرج.
موضوع	استان قدس رضوی. دارالشفاء - تاریخ -- اسناد و مدارک
موضوع	بیمارستان ها -- ایران -- مشهد -- تاریخ
موضوع	Hospitals -- Iran -- Mashhad -- History
موضوع	ایران -- تاریخ -- اسناد و مدارک
موضوع	Iran -- History -- Sources
شناسه افزوده	محبوب فریمانی، الهه، ۱۳۵۵ -
شناسه افزوده	فاطمی مقدم، زهرا، ۱۳۵۷ -
شناسه افزوده	دانشگاه آزاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات
شناسه افزوده	دانشگاه آزاد اسلامی. معاونت دانشجویی و فرهنگی
شناسه افزوده	دانشگاه آزاد اسلامی. واحد کرج
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ م ۹۴ الف / RA۹۹۰
رده بندی دی بی	۳۶۲/۱۱۰۹۵۵۸۸۳۳
شماره کتابشناسی ملی	۴۲۲۴۳۵۰

دارالشفای رضوی در گذر زمان

(گزیده اسناد)

تألیف: سالم حسین زاده سورشجانی، الهه محبوب فریمانی، زهرا فاطمی مقدم

طراح جلد: سمانه صادقی

چاپ اول ۱۳۹۵

تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

ناشر: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی (با همکاری معاونت دانشجویی و فرهنگی)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۰۴۹-۱

کلیه حقوق این اثر متعلق به معاونت دانشجویی و فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی می باشد. این کتاب با حمایت مالی دانشگاه در قالب طرح های فرهنگی ماندگار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج و به مناسبت برگزاری همایش ملی تاریخ پزشکی در تمدن اسلام و ایران در دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، انتشار یافته است.

سخن دبیر همایش

از زمان پیشنهاد برگزاری همایش ملی تاریخ پزشکی در تمدن اسلام و ایران از طرف کمیته تاریخ و فرهنگ و تمدن و شورای عالی انقلاب فرهنگی به ریاست جناب آقای دکتر ولایتی به دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد ابلاغ گردید. راینی های متعدد با اساتید برجسته این حوزه انجام شد. طی چندین جلسه در تهران و مشهد محورهای ده گانه همایش با تکیه بر خراسان مشخص گردید. اعضای هیأت علمی و اجرایی همایش انتخاب، و زمینه های لازم برای تهیه سایت و اطلاع رسانی کافی به کلیه مراکز فرهنگی و آموزشی کشور انجام گردید. تعداد زیادی پایان نامه کارشناسی ارشد در گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، شبکه الهیات و علوم انسانی در زمینه تاریخ پزشکی مدون گردیده بود. با وجود ارزشمندی و قابلیت پ تعدای از این پایان نامه ها، دو پایان نامه با عناوین تاریخ دارالشفای آستان قدس رضوی و تاریخ پزشکی نه بن مشهد که ارتباط مستقیمی با همایش مزبور داشت انتخاب و جهت چاپ در دستور کار قرار گرفت. هم چنین بیش از هفتاد مقاله به دبیرخانه همایش ارسال و مورد داوری اعضای هیأت علمی قرار گرفت، که ۱۴ مقاله برتر انتخاب، طی روزهای برگزاری همایش به صورت سخنرانی ارائه خواهد شد. و بقیه مقالات در قالب پوستر ارائه می شوند.

از ریاست محترم کمیته فرهنگ و تمدن اسلام و ایران ریاست شورای عالی انقلاب فرهنگی جناب آقای دکتر ولایتی و نیز جناب آقای حاجت الاسلام المسان سید طه هاشمی معاون فرهنگی و دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی، دکتر عباس شیخ الاسلامی ریاست دانشگاه آزاد اسلامی خراسان رضوی، دکتر اسماعیلی مدیر کل فرهنگی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، جناب آقای محمد هادی زاهدی ریاست سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، اعضای علمی همایش؛ دکتر قاسملو، دکتر منوری، دکتر طاهره عظیم زاده تهرانی، و خانم دکتر فاطمه حجر دزفولی، و هم چنین از اعضای اجرایی همایش تقدیر و تشکر می نمایم. از کلیه نهادهای علمی، آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، دانشکده طب سنتی و مکمل مشهد، سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی و مدیریت محترم امور اسناد و مطبوعات سازمان مذکور آقای دکتر حسن آبادی و سالم حسین زاده سورشجانی سرپرست اداره اسناد و غلامرضا آذری خاکستر که ما را در برگزاری این همایش یاری نمودند سپاسگزارم.

حسین پیمانی زاده؛ معاونت فرهنگی و دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

سید حسین محشمی؛ دبیر اجرایی همایش

سیاست‌گذاری

سزد که بر سر خورشید سایه اندازیم کنون که سایه شمس الشموس بر سر ماست

بی شک اطلاعات استخراج شده از اسناد قدیمی و تاریخی که نیاز به تخصص و تجربه و حوصله فراوان دارد، حاصل تلاش و علاقمندی همکاران اداره اسناد در بخش‌های مختلف است. از شیایی، آماده سازی، فهرست نویسی، نمایه سازی و استخراج توصیفگر از متن اسناد که مهم آن برای همگان کمتر شناخته شده است. اصطلاحات و واژه‌های موجود در اسناد نه در فرهنگ فارسی امروز رایج نیست کار سخت و پیچیده ای است. در پژوهش‌های مبتنی بر اسناد کشف اطلاعات بکر و دست اول از منابع تاریخی و آرشیوی حلاوت و شیرینی خاص خود را دارد، بی‌گمان اکنون از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد مشتاقی است از یک خروار.

در بازخوانی متون تخصصی پزشکی و طب سنتی ضمن احاطه کامل به اصطلاحات پزشکی و دارویی، تسلط بر رقومات سیاقی و شمارش در اوزان و مقادیر مانند؛ من، سیر، مثقال، نخود و رقومات حروفی در نگارش سیاق بسیار مهم و ضروری است.

از مدیریت امور اسناد و مطبوعات دکتر حسن آبادی در کلیه همکاران گروه اسناد که در انجام فعالیت‌های آرشیوی در زمینه جمع آوری، آماده سازی، حفاظت، نگهداری و اطلاع رسانی از منابع جهت دسترسی پژوهشگران تلاش می‌نمایند. صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

محمد هادی زاهدی

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

فهرست مطالب

فهرست اسناد	۸
مقدمه	۱۱
سازمان اداری (مشاغل و مناصب)	۱۳
ساختمان و تجهیزات	۴۵
بیماری‌ها و نسخه‌ها، داروها و غذاها	۵۴
بودجه و تامین مخارج	۱۱۶
آیین نامه و قوانین	۱۲۰
نظام نامه داخلی دارالشفا مبارکه	۱۲۴

فهرست اسناد

شماره سند	موضوع	تاریخ سند
۱	پرداخت حقوق کارکنان دارالشفاء	۱۰۱۱ق (دوره صفویه)
۲	پرداخت حقوق به دلاک و حجام دارالشفاء	۱۱۱۸ق (دوره صفویه)
۳	پرداخت حقوق به محمدخان اصفهانی جراح و کمال دارالشفاء	۱۱۱۸ق (دوره صفویه)
۴	پرداخت حقوق به بیمارداران زن و مرد دارالشفاء	۱۱۲۴ق (دوره صفویه)
۵	حکم برقراری و پرداخت مواجب به میرزا مستعدعلی ندیمی طبیب دارالشفاء	۱۱۶۰ق (دوره افشاریه)
۶	پرداخت حقوق کارکنان دارالشفاء	۱۲۷۱ق (دوره قاجاریه)
۷	پرداخت مواجب کارکنان دارالشفاء	۱۲۸۴ق (دوره قاجاریه)
۸	اختصاص حقوق میرزا ابوالقاسم ضابط دارالشفاء در حق فرزندانش	۱۳۳۴ق (دوره قاجار)
۹	اختصاص حقوق و خدمت خادمی عطاربالی به فرزندش	۱۳۳۴ق (دوره قاجار)
۱۰	صورت پرداخت حقوق کارکنان دارالشفاء	۱۳۳۱ق (دوره قاجار)
۱۱	هزینه‌های خرید وسایل برای دارالشفاء	۱۱۱۱ق (دوره صفویه)
۱۲	هزینه‌های ساختن نفحه خانه دارالشفاء	۱۱۱۳ق (دوره صفویه)
۱۳	داروهای گیاهی ترکیبی و شربتهای مورد استفاده دردارالشفاء امام رضا(ع) برای بیماران	۱۰۱۰ق (دوره صفویه)
۱۴	فهرستی از داروهای مصرفی در شربتخانه و شربتها و ترکیبات دارویی	۱۰۱۲ق (دوره صفویه)

۱۵	صورت داروهای گیاهی و مواد غذایی مصرفی بیماران دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۰۸۴ق (دوره صفویه)
۱۶	صورت داروهای گیاهی و مواد غذایی مصرفی دارالشفاء امام رضا(ع) بر طبق نسخه حکیم	۱۰۸۵ق (دوره صفویه)
۱۷	صورت داروهای گیاهی مورد استفاده بیماران دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۰۹۰ق (دوره صفویه)
۱۸	صورت داروهای مورد استفاده در دارالشفاء	۱۲۵۶ق (دوره قاجار)
۱۹	گزارش روزانه هزینه های صورت گرفته جهت تامین دارو و غذای بیماران دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۲۹۸ق (دوره قاجار)
۲۰	گزارش روزانه هزینه های صورت گرفته جهت تامین دارو و غذای بیماران دارالشفاء امام رضا	۱۳۰۱ق (دوره قاجار)
۲۱	گزارش تهیه دارو و غذا به همراه نسخه های تجویز شده برای بیماران دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۳۰۳ق (دوره قاجار)
۲۲	گزارش تامین غذا برای بیماران دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۳۰۷ق (دوره قاجار)
۲۳	گزارش روزانه هزینه های صورت گرفته جهت تامین دارو و غذای بیماران دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۳۱۴ق (دوره قاجار)
۲۴	صورت داروهای مصرفی در دارالشفاء امام رضا(ع)	۱۳۲۲ق (دوره قاجار)
۲۵	دریافت وجه نقدی از معدن مس بزوشک به جهت مخارج دارالشفاء	۱۱۱۴ - ۱۱۱۳ق (دوره صفویه)
۲۶	نظام نامه عایدات و نظام نامه داخلی دارالشفاء	۱۳۳۶ق (دوره قاجار)
۲۷	نظام نامه دارالشفاء	۱۳۳۷ق (دوره قاجار)

مقدمه

وجود مضجع شریف رضوی (ع) در مشهد، همواره باعث توجه علاقه‌مندان به آن حضرت و تشیع گران‌قدر علوی بوده و این مسئله سبب وقف خیرات و مبرات به این آستان مطهر از سوی نیک اندیشان روزگار شده است. بر پایه همین موقوفات است که تشکیلات اداری آستان قدس رضوی ر به تبع آن توسعه حرم رضوی شکل می‌گیرد. به‌طوری‌که در کنار توسعه عمرانی حرم، اماکن جهت خدمت‌رسانی به زائران و مجاوران اعم از خدمات فرهنگی، آموزشی، پزشکی و غیره در سیم مؤسساتی همچون کتابخانه، مدارس علمیه، مهمانسرا و غیره تبلور یافت. یکی از این مؤسسات به نقش مهمی در رفاه زائرین و مجاورین از گذشته تاکنون داشته دارالشفای رضوی است. تشکیلات این موسسه پزشکی در دوره صفویه به مدد موقوفات ایجاد شد و سپس در طی دوران باحمات‌های امرا و متولیان عصر توسعه و رونق یافت.

اسنادی که در مجموعه حاضر معرفی خواهد شد، گزینشی از اسناد دارالشفای رضوی موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی است که از میان بیست هزار برگ اسناد به‌جای مانده از تشکیلات اداری آستان قدس رضوی از پانصد سال پیش تاکنون انتخاب شده است. اهمیت این اسناد در این است که به شکل منسجم از دوره صفوی تاکنون تاریخ دارالشفای رضوی و نیز تاریخ پزشکی مشهد و جهان اسلام را نشان می‌دهد و گنجینه‌ای غنی برای پژوهش و تحقیق در این زمینه است.

ارزش اطلاعاتی اسناد از نظر سند شناسی شامل سرب‌رگ‌های اداری، ساختار نگارشی، کاغذ و قطع و اندازه آن و به لحاظ سند پژوهی در زمینه‌هایی مانند ساختار اداری، ارزش پزشکی اطلاعات مالی و اجد بررسی است.

عمده توجه این کتاب در انتخاب اسناد بر مبنای سند پژوهی و تأکید بر ارزش محتوایی اسناد بوده است. با توجه به اطلاعات اسناد در کل دوره‌های تاریخی صفویه، افشاریه و قاجاریه ساختار آن را می‌توان در چهار قسمت کلی دسته‌بندی نمود.

ارزش اداری: محتوای اسناد مزبور شامل سازمان اداری که مشاغل مرتبط به حوزه پزشکی به علاوه میزان حقوق و نوع خدمت آن‌ها از جمله می‌توان به حکما و طبیبان، بیمارداران پرستاران زن و مرد، جراح، دلاک، عطار و مشاغل پزشکی اشاره نمود.

ارزش پزشکی: داروهای گیاهی، نسخه‌های پزشکی و فهرست داروهای شیمیایی از مهم‌ترین منابع پزشکی گذشته است. بررسی این داروها می‌تواند در شناخت طب سنتی و کمک به پزشکی نوین مؤثر باشد. نسخه پزشکان و طبیبان دارالشفاء باقیمانده که در آن پس از ذکر نوع بیماری، داروی تجویز شده و تغذیه خاص نیز قید شده، به نوعی انتقال‌دهنده دانش پزشکی گذشته‌نگار است. این مساله بیماریهای رایج ایرانیان و روشهای درمان ایشان در هر دوره را بیان می‌کند. که از طریق بررسی پیشینه آن می‌توان راهکارهایی را برای جلوگیری از رواج برخی بیماریها یا اصلاح نوع تغذیه با توجه به مسایل ژنتیکی ارائه داد.

اطلاعات مالی: این اسناد شامل هزینه‌های عمومی دارالشفاء اعم از تعمیرات ساختمانی، خرید وسایل و تجهیزات پزشکی و تغییر و تحولات آن در طول زمان است. تمامی هزینه‌های مالی از محل درآمد موقوفات خاصی که به این مسئله اختصاص یافته تأمین می‌شود. این مسئله اهمیت و نقش وقف را در توسعه درمانگاه‌های خیریه به عنوان یک نمونه موفق که از گذشته تا به امروز تداوم داشته را نشان می‌دهد.

خدمات: خدمات پزشکی و خرید مایحتاج لازم برای بیماران از جمله خرید لباس، تهیه غذای مناسب با بیماری و نگهداری اطفال بیماران در دوره ادعای است که کمتر در تاریخ پزشکی به آن پرداخته شده است. برای سامان بخشیدن به امور فوق‌الذکر، انبیا و مقرراتی شامل نظام‌نامه و آیین‌نامه‌هایی تدوین شده که اطلاعات آن در اسناد موجود است. در گزینش اسناد سعی شده تا از هر چهار گروه اسناد معرفی شده، آری به عنوان نمونه آورده شود. انتخاب اسناد بر مبنای ارزش اطلاعاتی، دوره تاریخی بوده است. دراستساخ اسناد سعی شده تا اصالت سند به صورت شکلی و محتوایی حفظ گردد و در صورت لزوم مواردی در باورقی از اصطلاحات اسناد توضیح داده شده است.

الله محبوب فریمانی

کارشناس پژوهش مرکز اسناد آستان قدس رضوی